ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ 1821

Οἶκος Καρᾶ (Ψωφῖδος)

Τοῦ πρωθιερέως ΝΙΚ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ ἱστορικὴ Ψωφὶς (Καλαβρύτων), ἡ κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Ἀρκαδίας, καὶ ἀρχικῶς φέρουσα τὸ ὄνομα Φηγία ἢ Ἐρύμανθος, μετέπειτα δὲ λαβοῦσα τὸ τῆς ΨΩΦΙΔΟΣ ὄνομα, ἐκ τῆς ἐκεῖ μετενεχθείσης, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, ἐκ τῆς Σικελίας θυγατρὸς τοῦ Ἔρυκος διεκρίνετο ἀνέκαθεν διὰ τὸ φιλοπόλεμον τῶν κατοίκων, καὶ τὴν φιλοπατρίαν τῶν τέκνων της. Διαρκῶς μὲ τοὺς ὁμόρους Κλειτορίους, Ἠλείους, Ἀχαιοὺς ἔρχετο εἰς ἔριδας, συμπλακὰς καὶ πολέμους. Ὁ τῶν Ἀχαιῶν σύμμαχος Φίλιππος ὁ Ε' τῆς Μακεδονίας βασιλεὺς κατὰ τὸ 217 π.Χ. ἐπιτεθεὶς, κατ' αἴτησιν τῶν Ἀχαιῶν, ἐν καιρῷ χειμῶνος, ἐφνιδίως κατ' αὐτῆς, τὴν ἐκυρίευσε. Κατέστρεψεν ἀμέσως τὰ ἰσχυρὰ τείχη αὐτῆς καὶ τὴν παρέδωσεν ἐν ἐρειπίοις εἰς τοὺς φίλους Ἀχαιούς. Ἔκτοτε ἡ ΨΩΦΙΣ παρηκολούθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰς τύχας τῶν Ἀχαιῶν. Σήμερον ἐπὶ τῶν ἀνεξερευνήτων ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως εὑρίσκεται τὸ μικρὸν χωρίον Τριπόταμα ἀνῆκον μετὰ τῶν πέριξ κωμοπόλεων εἰς τὸν τέως δῆμον Ψωφίδος, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Λειβάρζιον.

Ἁπασα ἡ περιφέρεια εἶναι διακλαδώσεις, ὀροσειραὶ τοῦ ὄρους (ὑψ. 2224) Ἐρύμανθος. Οἱ διὰ τῶν αἰώνων ἐπιβολεῖς κατὰ τῆς Ἀχαΐας καὶ Καλαβρύτων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὴν ὑποδουλώσουν πνευματικῶς, καὶ ἐξαφανίσουν τὰ φυσικὰ ἐξαίρετα προτερήματα τῶν κατοίκων τῆς Ψωφίδος.

Ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν, ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, συνεχῶς ἠγωνίζοντο γενναῖοι τὰ τῆς Ψωφίδος ἡρωϊκὰ τέκνα. Ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἡ Ἐθνικὴ Ἰδέα, ὁ νυχθήμερος πόθος πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν, ἐμειναν ἀνύμια, ἄσβεστα, καὶ ἐξεδηλώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Φιλικῶν, προ τοῦ κηρυχθέντος ἐθνικοῦ συναγερμοῦ ὑπὸ τοῦ Πατρῶν Γερμανοῦ. Κατὰ προτροπὴν τοῦ Παναγιωτάκη Φωτήλα, υἱοῦ τοῦ Ἀσημάκη ἀρχηγοῦ τοῦ σεμτίου Λειβαρζίου, ὁ Ξανθάκης Τομαρᾶς τῇ 14η Μαρτίου (1821) ἐφόνευσεν εἰς τὸν λόφον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, Τοῦρκον Σπαπῆν ἐκ Τριπόλεως, ἐρχόμενον ὑπὸ τὸ χωρίον Μορόχοβα, ὑβρίζοντα Λειβαρζινούς, τῇ δὲ 16η Μαρτίου ὁ ἐπίσης Λειβαρζινὸς Δημητράκης Ἰνταρὲς Φιλικὸς, μεταβὰς ἔνοπλος μὲ ὁμάδα στρατιωτῶν εἰς τὴν ἐκεῖ πλησίον εὐρισκομένην κωμόπολιν Μοστενίτσαν, ἔκαυσε τὸν πύργον τοῦ Τούρκου Λιμάζαγα. Οὕτως ἤρχισεν ἐν Ψωφίδι ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821, καὶ ἐγενικεύθη καθ' ὅλα τὰ χωρία διὰ τῆς στρατολογίας τῶν ἀνυπομόνων ἐνθουσιωδῶν πατριωτῶν.

Οἱ ἀγωνισθέντες ἦσαν πολλοὶ πλείστοι, ἀλλ' ὀλίγων γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα καὶ τὴν δράσιν. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ψωφίδος Περικλῆς Π. Δουδούμης, Ἀθανάσιος Θεοδ. Λέλος ἐκ Λειβαρζίου καὶ Νώντας Περ. Σακελλαρόπουλος, ἐκ Βερσιτσίου, ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν γενετείρων αὐτῶν, ἀρκετοὺς ἀγωνιστὰς ἔφερον εἰς φῶς, καὶ τὰς θυσίας αὐτῶν κατέστησαν γνωστὰς εἰς τὸ Κοινόν.

Τὰ ἑπόμενα ὅμως ἔγγραφα μᾶς γνωστοποιοῦν προσέτι δύο γενναῖα τέκνα τῆς Ψωφίδος ἐκ τοῦ Οἴκου ΚΑΡΑ. Ὁ εἰς κατήγετο ἐκ Βερσιτσίου, ὁ Γιωργάκης καὶ ὁ Δημήτριος ἐκ Λειβαρζίου.

Ὁ ὁπλαρχηγὸς Βασίλειος Πετιμεζᾶς ἐκ Σουδενῶν, πιστοποιεῖ τὰ ἑπόμενα διὰ τὸν ἐκ Βερσιτσίου Καρᾶν.

«Ἐν Καλαβρύτοις τῇ 17η 9βρίου 1846

Πιστοποιῶ

Ὁ ὑποφαινόμενος ἐπὶ τῇ ὁριζομένῃ ἀπὸ τὸν ποινικὸν νόμον ποινῇ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τῆς συνοικούσης πολιτικῆς ἀποζημιώσεως ὅτι, ὁ ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΚΑΡΑΣ γεννηθεὶς εἰς τὸ χωρίον ΒΕΡΣΙΤΖΙ τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων, ὑπηρέτησεν ὡς ἄξιος στρατιώτης, ὑπὸ τὰς ἀυέσους διαταγάς μου, ἀπὸ τὰ 1821 μέχρι τὰ 1828, παρευρέθη δὲ εἰς τὰς μάχας Καλαβρύτων, Πατρῶν Γεροκομείου, Σαραβαλίου, Κορίνθου, Τριπόλεως, Τρίκορφα, Καικορίας καὶ τὰ λοιπὰ καὶ εἰς ἄλλας πολλάς. Ἔδειξε πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν ὑπέφερεν ἀρκετὰς ζημίας πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἔλαβεν καμμίαν ἀποζημίωσιν καὶ τοῦ χρεωστοῦνται οἱ μισθοί του.

Οἱ ἀγῶνες του, αἱ θυσίαι του, καὶ ἡ πίστις του, τὸν δικαιοῦν νὰ ἀποζημιωθῇ ὡς ἄξιος στρατιώτης.

ΒΑΣ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ».

Διὰ τὸν ἐκ Λειβαρζίου Δημήτριον ὁ αὐτὸς ὁπλαρχηγὸς ἔγραψε καὶ ἐπέδωκεν εἰς τὸ δικαιοῦχον τὸ ἑπόμενον πιστοποιητικόν.

«Πιστοποιητικὸν

Πιστοποιῶ ὁ ὑποφαινόμενος ὅτι, ὁ κύριος ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΣ γεννηθεὶς εἰς τὸ χωρίον ΛΕΙΒΑΡΤΖΙ τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων ὑπηρέτησεν ὡς στρατιώτης ἀπὸ τὸ 1821—1827 ἐπαρκῶς ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγάς μου, παρευρέθη εἰς τὰς μάχας Καλαβρύτων, Π. Πατρῶν, Κορίνθου, Ἀκράτας, Γεροκομείου καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας ὅπου ἔδειξε γενναιότητα καὶ ζῆλον. Ἐκτὸς τούτων ἔχασεν ὅλην τὴν κινητὴν περιουσίαν του καὶ μέχρι τοῦδε δὲν ἔλαβεν καμμίαν ἀποζημίωσιν καὶ τοῦ χρεωστοῦνται παρὰ τοῦ Ἔθνους οἱ μισθοί του.

Αἱ θυσίαι του, οἱ ἀγῶνες του, τὸν δικαιοῦν νὰ εἶναι στρατιώτης.

Γνωρίζων ὅθεν τὰ δίκαιά του πιστοποιῶ αὐτὰ διὰ τῆς παρούσης μου καὶ ἐπὶ τῇ ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου ποινῇ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τῆς παρούσης πολιτικῆς ἀποζημιώσεως.

Καλάβρυτα τὴν 30ὴ Δεκεμβρίου 1846

Β. Πετιμεζᾶς».

Ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο ὡς ἄνω ἀγωνιστῶν; Σώζονται ἀπόγονοι αὐτῶν; Τίνες εἶναι; Ποῦ εὑρίσκονται; Δύνανται νὰ συμπληρώσουν τοῦ Οἴκου ΚΑΡΑ τῆς Ψωφῖδος τὰς σελίδας;

Τοῦ ἐκ Βερσιτσίου Καρᾶ ἡ αἴτησις, πρὸς βαθμολογίαν καὶ ἀμοιβὴν αὐτοῦ, ὑπογράφεται (ἔτ. 1846 Νβριον) ὑπὸ τοῦ :-δίου, ἡ δὲ τοῦ ἐκ Λειβαρζίου (Δβριον 1846) ὑπογράφεται ὑπὸ τινὸς Πετιμεζᾶ, ὡς μὴ γνωρίζοντος γράμματα τοῦ αἰτοῦντος.

Πρὸς τούτοις πρέπει νὰ γραφῇ ὅτι κατὰ τὸν ἱστορικὸν Δουδούμην (σελὶς πονήματος 67 καὶ 120) ἡ οἰκογένεια Καρᾶ (Μῆτρος, Σωτήριος, Βασίλης, Νικόλας, Γεώργιος, Ἀντώνης, Θανάσης, Ἀναστάσης, Γιάννης, Πανάγος) κατώκει εἰς τὴν συνοικίαν Περιτσέοι, ἡ δὲ τοῦ Θανάση ἦτο ποιμενική μὲ 150 «σφαχτὰ» περίπου.

Σώζεται οἰκία ἐκ τῶν ἄνω προσώπων ἐν Λειβαρζίῳ ἢ ἀλλαχοῦ;

ΝΙΚ. Π. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
Πρωθιερεὺς

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ 1821

Ἡ ὁμόνοια, σωστικὸ μάθημα ἐλευθερίας!

Ἐπιστολὴ τοῦ ΑΔ. ΚΟΡΑΗ

1824. Τὸ ἔμβρυον κράτους ποὺ ἀνέκυψεν ἀπὸ τὸν αἱματηρὸν ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας ἀνησυχεῖ ἀπὸ τὴν διχόνοια ποὺ ἔχει ἐγκύψει μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν του. Παράλληλα αἰσθάνεται τώρα τὴν ἀνάγκη πνευματικῶν ἀγωνιστῶν, γιὰ νὰ συνεχίσουν στὴ νέα περίοδο τὸ ἔργο ποὺ βγῆκεν ἀπὸ τὴ φωτιὰ καὶ τὸ μπαροῦτι: νὰ ὀργανώσουν καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὸ ἐλεύθερο ἔθνος. Τὴν ἀνησυχία αὐτὴ ἐξέφραζεν ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος ὅταν ἔγραφε στὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ (στὴ Γαλλία) νὰ κατέβῃ στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ βοηθήσῃ στὸ ἔργο αὐτό. Σὲ βαθὺ γῆρας, ὁ σοφὸς δάσκαλος δὲν μπόρεσε νὰ ἀνταποκριθῇ στὴν πρόσκληση. Ἀλλὰ στὴν ἀπάντησι ποὺ ἔστειλε πρὸς τὸν Ἀνδροῦτσο ἀπὸ τὸ Παρίσι στὶς 17 Ἰουνίου 1824, περιέχονται ὑποθῆκες καὶ συμβουλὲς ποὺ ἰσχύουν ἀκόμα καὶ σήμερα. Νὰ τὴν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ:

«Γιὲ τῆς Ἑλλάδος ἀγαπητὲ καὶ γενναῖε τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ὑπέρμαχε Ὀδυσσεῦ!

Ἡ ἐπιστολή σου, τὴν ὁποίαν ἔλαβα τὴν 7 Ἰουνίου τοῦ παρόν τος ἔτους, ἐκατάθαλξε τοὺς γηραλέους ὀφθαλμούς μου μὲ δάκρυα λύπης καὶ χαρᾶς. Χαρᾶς ὅτι βλέπω τὰ τέκνα τῆς Ἑλλάδος ἀγωνιζόμενα προθύμως ν' ἀναστήσωσι τὴν νεκρὰν ἐκείνην ἀπὸ τὸν τύραννον μητέρα των. Λύπης, ὅτι ὅλα τῆς τὰ τέκνα δὲν ὁμοιάζουσι τὸν Ὀδυσσέα, ἀλλ' εὑρίσκονται τινὲς μεταξύ σας, οἱ δυνάμενοι νὰ καταλάβωσιν, ὅτι αἱ διχόνοιαι, ἂν δὲν φέρωσιν πάλιν ὀπίσω τοὺς Τούρκους, δὲν θέλουν ὅμως φέρειν ποτὲ τὴν αὐτόνομον ἐλευθερίαν ἐκείνην, ἥτις χρεωστεῖται εἰς τὰ ἐκχυθέντα τίμιά σας αἵματα, καὶ τὴν ὁποίαν ἐπιθυμεῖ ὅλη ἡ Ἑλλάς. Τὸ μέγα τοῦτο κακὸν ἐγνώρισες καὶ σύ, φίλε, ὅτι πηγάζει ἀπὸ τὰ φαρμακερὰ μαθήματα, τὰ ὁποῖα ὅλοι κοινῶς ἐδιδάχθημεν εἰς σχολεῖον ἄνομον, ἀπὸ διδασκάλους ἀνόμους, τοὺς Τούρκους. Ἂν δὲν μᾶς ἔφθειραν ὅλους ἰσοπέδους, ὅλους ὅμως μᾶς ἐμπόδισαν νὰ μάθωμεν τὸ μόνον σωστικὸν τῆς ἐλευθερία μάθημα τὴν δικαιοσύνη. Ποία λοιπόν, ἰατρεία τοσούτου κακοῦ; Ν' ἀποθάνῃ πένα μέρος τῆς παρούσης γενεᾶς, ὅσοι δὲν ἠμπορεῖτε πλέον νὰ ἀπομάθωμεν τὰ κακὰ μαθήματα, διὰ νὰ ἐλευθερώσωμεν καὶ τὴν παλαίπωρον Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ ὀλέθριον μας βάρος. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο ἀρκεῖ. Ἂν ἀφήσωμεν τοὺς ἐξόπισθεν μας νέους χωρὶς παιδείαν, θέλουν καὶ αὐτοὶ νὰ λάβωσιν ἡμᾶς τοὺς ἀνοήτους πατέρας των παράδειγμα τῆς διανωγῆς των. Εἶναι λοιπὸν χρεία, ὡς καὶ σύ, φίλε, τὸ λένεις, νὰ παιδευθῇ τὸ γένος τὰ μαθήματα τῆς Ἐλευθερίας, τὰ ὁποῖα δὲν εἶν' ἄλλα παρὰ τὰ μαθήματα τῆς δικαιοσύνης.

Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ διδασκάλους τοιούτων μαθημάτων τοὺς διεσπαρμένους εἰς τὴν φωτισμένην Εὐρώπην ὁμογενεῖς λογίους καὶ τοὺς προσκαλεῖς νὰ πληρώσωσι καὶ αὐτοὶ τὸ εἰς τὴν πατρίδα ἀπαραίτητον αὐτῶν χρέος, καθὼς ἐσεῖς καθημέραν τὸ πληρώνετε μὲ τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας σας. Οὐδ' αὐτοὶ τὸ ἠμέλησαν, τινὲς ἐξ αὐτῶν εὑρίσκονται ἤδη μεταξύ σας, ἄλλοι δὲ ἐκίνησαν, διὰ νὰ ἑνωθῶσιν ἐντὸς ὀλίγου μὲ τοὺς ἀδελφούς των. Ὅσοι ἔμειναν ἄκρη, ἐμποδίσθησαν ἀπὸ διαφόρους εὐλόγους αἰτίας καὶ ἐξαιρέτως ἀπὸ τὴν ἀδηλότητα τῆς αὐτοῦ μελλούσης αὐτῶν καταστάσεως· ἀδηλότητα, τὴν ὁποίαν ηὔξησαν μάλιστα τῶν Ἑλλήνων αἱ διχόνοιαι. Τώρα ἀκούοντες, ὅτι ἐπιθυμεῖτε καὶ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν παρουσίαν αὐτῶν ὡς διδασκάλων ὁμονοίας, δὲν ἀμφιβάλλω περὶ τῆς προθυμίας νὰ δείξωσι καὶ αὐτοί, ὅτι εἶναι τέκνα τῆς Ἑλλάδος. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν δὲν ζητοῦν ἄλλο ἀπὸ σᾶς, πλὴν ὅ,τι ἤθελε ζητήσειν καὶ ὁ ὀλιγαρκέστατος Σωκράτης, τὴν ἀναγκαίαν αὐτῶν τροφήν, καὶ τὴν βεβαιότητα ὅτι μέλλετε νὰ τῶν εὐκολύνετε τὰ μέσα νὰ διασπείρωσι τὴν παιδείαν, διὰ νὰ μὴ κατασταθῇ ἡ διδαχὴ των «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ».

Τοιαύτη βεβαίωσις ἤθελ' ἐνεργήσειν πολὺ ἂν ἐκηρύττετο ἀπ' αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν. Δὲν ἠμέλησα νὰ γράψω καὶ περὶ τούτου καὶ περὶ ἄλλων πνῶν ἀναγκαίων τὴν 27 Αὐγούστου τοῦ παρελθόντος ἔτους, πρὸς τὸν σεβάσμιον Πρόεδρον τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἀντιπροσώπων μακρὰν ἐπιστολήν, τῆς ὁποίας τὴν ἀντιπόκρισιν δὲν ἔλαβα ἀκόμη. Ὅπως ἂν εἶναι χαίρω ὅτι γνωρίζετε ὅλοι κοινῶς τὴν ἀνάγκην τῆς παιδείας καὶ τὴν ἐπιθυμεῖτε ὡς φύλακα τῆς Ἐλευθερίας.

Ναί! Φίλε Ὀδυσσεῦ, τὰ κατορθώματα καὶ σοῦ καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων σου κατέστησαν τὴν νέαν Ἑλλάδα ὄχι ὀλιγώτερον θαυμαστὴν τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος· σᾶς ἔμεινε τώρα νὰ τὴν καταστήσετε καὶ σεβαστὴν στολίζοντές της μὲ τὴν παιδείαν ἥτις ἔχει νὰ φέρῃ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀκόλουθον τῆς δικαιοσύνης ὁμόνοιαν, καὶ νὰ ἀνάκλῃσῃ τὰ ἄλλα ἔθνη νὰ σᾶς ἀφήσωσιν ἀνενοχλήτους καὶ κυρίους νὰ ὀργανώσετε τὴν πολιτείαν σας, ὡς εἶναι δίκαιον, ἐσεῖς μόνοι, ἐπειδὴ καὶ σεῖς μόνοι ἐχύσατε αἵματα δι' αὐτήν.

Χωρὶς τὴν ἱερὰν ταύτην ὁμόνοιαν, πίστευσε τὸν γηραιὸν πατέρα σου, υἱὲ ἀγαπητὲ (ἐπειδὴ μ' ἔκαμες τὴν τιμὴν νὰ ὀνομασθῆς υἱός μου), ὅτι καὶ ἂν παρὰ τὰ ἔως τώρα ἡρωϊκὰ σας ἀνδραναθήματα δείξετε ἀκόμη ἡρωϊκώτερα εἰς τὸ ἑξῆς ἄλλα, ἐὰν καὶ ἕως εἰς αὐτὴν τοῦ πανάνου τὴν καθέδραν προχωρήσωσι τὰ ἀνίκητά σας ὅπλα, μὴν ἐλπίζετε τὴν ὁποίαν ἐπιθυμεῖτε, καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἀγωνίζεσθε, ἀνεξαρτησίαν. Ὦ Θεέ! Τρέμει καὶ τὸ σῶμα μου καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ συλλογιζομένου τὰ ἐκ τῆς διχονοίας ἐνδεχόμενα παθήματα».

ΜΕΓΑΛΕΣ ΩΡΕΣ

Τὸ Ζάλογγο

Ἡ ὡραιότης τῆς θυσίας

Τοῦ κ. ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ

Ὀχτὼ μέρες πρὶν ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1803. Τὸ Σούλι, δὲν εἶχε παραδοθῆ, μὰ ἡ συμφορά του ἦταν μεγάλη: εἶχε ὑπογράψει συνθηκολόγηση μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ ἄντρες του, οἱ γυναῖκες του, τὰ μικρὰ παιδιά τους εἶχαν πάρει τὸ δρόμο γιὰ τὴν Πάργα. Κι' ὅσοι ἀπὸ μακρυὰ ἔβλεπαν αὐτὴ τὴν πορεία, μπορεῖ καὶ νὰ πίστεψαν γιὰ λίγο πὼς ἐκεῖ τελείωνε ἕνας μεγάλος θρῦλος παλληκαριᾶς καὶ καρτερίας. Μὲ τὰ ὅπλα τους καὶ μὲ τὴν τιμή τους ἔκαναν οἱ Σουλιῶτες τὴν πορεία αὐτή, ποὺ θὰ τοὺς ὡδηγοῦσε πιὰ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἱστορία, μὰ καὶ πάλι δὲν ἦταν ἥσυχοι, δὲν ἦταν βέβαιοι ὅτι ὁ Τοῦρκος θὰ σεβόταν τὴν ὑπογραφή του. Δὲν πῆραν, λοιπόν, ὅλοι μαζὶ τὸ δρόμο τῆς ἐξορίας καὶ τῆς πίκρας. Μοιράστηκαν σὲ τρεῖς μεγάλες ὁμάδες καὶ ὁδοιποροῦσαν, ἀντρειωμένοι καὶ ἄμαχοι, σὲ τάξη μάχης. Εἶπα ἄμαχοι. Ἀλλὰ ἄμαχοι ἀνάμεσα στοὺς Σουλιῶτες ἦταν μόνο ἐκεῖνοι ποὺ δὲν εἶχαν βγῆ ἀκόμα ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς μάνας τους. Γιατὶ καὶ τὰ παιδιὰ στὸ Σούλι ἤξεραν νὰ πολεμοῦν. Κ' ἦταν γραφτό, στὸ τέλος αὐτῆς τῆς πορείας, νὰ περάσουν καὶ τὰ νήπια, ἀκόμα καὶ τὰ μωρὰ τῆς ἀγκαλιᾶς, στὸν πύρινο κύκλο τῆς θυσίας. Τάσπρωξαν ὡς ἐκεῖ οἱ ἴδιες οἱ Σουλιώτισσες, οἱ ἴδιες οἱ μανάδες τους. Καὶ δὲν τὰ θρήνησαν. Ἡ τουλάχιστον δὲν ἐπρόφταναν νὰ τὰ θρηνήσουν.

Ξέρουμε πολλὰ γιὰ τοὺς Σουλιῶτες. Δὲν ξέρουμε λίγα καὶ γιὰ τὶς Σουλιώτισσες. Κι' ὁ Περραιβὸς μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὅλες σχεδὸν οἱ Σουλιώτισσες ἦταν ἐμπειροπόλεμες. Ἦταν ὠπλισμένες κι' ὅταν ἀκόμα δὲν πολεμοῦσε τὸ Σούλι. Καὶ πάντα ἀκολουθοῦσαν τοὺς ἄνδρες στὴ μάχη. «Ὅταν οἱ ἄνδρες μάχωνται, μᾶς λέει ὁ ἱστορικὸς τοῦ 21, ὁ Χριστόφορος Περραιβός, ποὺ πολέμησε στὸ Σούλι κι ἐγνώρισε τοὺς Σουλιῶτες ἀπὸ πολὺ κοντά, αὐταὶ φέρουσι κατόπιν αὐτῶν ἐπ' ὤμων τροφάς, πολεμοφόδια, καὶ πᾶν ὅ,τι ἀναγκαῖοι, παρατηροῦσι πρὸς τούτοις τοὺς μαχητάς, ἐγκωμιάζουσι τοὺς ἀνδρείους, φέγγωσι τοὺς ἀνάνδρους ἐσθότε καὶ τοὺς ἀφοπλίζουσιν, ἡ παρουσία των ἐν τοσούτῳ εἰς τὰς μάχας, ὡφελεῖ τὰ μέγιστα, ἐπειδὴ ἀναζωπυρεῖ τὴν φιλοτιμίαν καὶ ἄμιλλαν τῶν ἀνδρῶν· δὲν ὑπόκεινται, τόσον εἰς τὰς κατηγορίας τῶν γυναικῶν οἱ ἄγαμοι, ὅσον οἱ νυμφευμένοι, ἐὰν γνωρισθῶσιν ἄνανδροι». Κι' ὁ Περραιβὸς μᾶς δίνει καὶ τούτην ἐδῶ τὴν πληροφορία, ποὺ λέει πολλὰ καὶ ἐξηγεῖ περισσότερα: «Ὅταν γυνὴ τις ἔχουσα γενναῖον ἄνδρα, ὑπάγῃ, εἰς τὴν βρύσιν νὰ φέρῃ ὕδωρ, ἐὰν εὕρῃ ἄλλην ἐκεῖ, τῆς ὁποίας τὸν ἄνδρα γνωρίζει δειλόν, δὲν τὴν ἀφῆνει νὰ πρωτογεμίσῃ τὸ ἀγγεῖον της, οὔτε τὸ ζῶον της νὰ πρωτοποτίσῃ, ἀλλὰ τὴν παραγκωνίζῃ, λέγουσα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑδρεύσῃ πρώτη ὕδωρ ἔχουσα μικρόψυχον ἄνδρα, καὶ ἀνωφελῆ εἰς τὴν Πατρίδα, εἰς τὸν ὁποῖον οὔτε γυνὴ σχεδὸν ἀνήκει ἐὰν κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν παρουσιασθῶσι καὶ ἄλλαι ὡς ἡ δευτέρα ἢ πρώτη μ' αἰσθαντικὴν τότε λύπην ὑποχρεοῦται νὰ παραχωρήσῃ εἰς ὅλας τὰ πρωτεῖα, ἐσχάτως δὲ νὰ τελειώσῃ καὶ αὐτὴ τὸ ἔργον της· μὴ ὑποφέρουσα λοιπὸν τοιαύτην καταφρόνησιν, ἅμα ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν οἰκίαν της, ἀμέσως ἐξηγεῖ τὸ παράπονόν της εἰς τὸν ἄνδρα της λέγουσα, ὅτι ἢ νὰ πράξῃ καὶ αὐτὸς ἰδιαιτέραν τινὰ ἀνδραγαθίαν, ὑπὲρ Πατρίδος, ὥστε ἐκ τούτου ν' ἀπολαύσῃ καὶ αὐτὴ παρὰ ταῖς ἄλλαις γυναιξὶ τὴν ὑπόληψίν της, ἢ ἄλλως, σύζυγόν της πλέον ἐντρέπεται νὰ τὸν ὀνομάζῃ». Καὶ γι' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς γυναῖκες εἶχε φτάσει ἡ μεγάλη ὥρα.

Ὅλο κι' ἀπομακρύνονταν ἀπὸ τ' ἀγαπητὰ τὰ χώματα οἱ τρεῖς ὁμάδες τῶν Σουλιωτῶν, ὅλο καὶ πλησίαζαν ἐκεῖ ποὺ ἐπιτέλους θὰ μποροῦσαν νὰ ξαποστάσουν. Μὰ δὲν ἄργησε καὶ τὸ θεριὸ τῶν Ἰωαννίνων νὰ μετανοιώσῃ καὶ νὰ πατήσῃ τὸ λόγο του. Οἱ ἄνθρωποί του ἔτρεξαν νὰ κλείσουν τὸ δρόμο στοὺς Σουλιῶτες ποὺ πήγαιναν στὴν Πάργα, προλαβαίνοντας μιὰ ἀπὸ τὶς ὁμάδες, ψυχὲς πολλές, κατάπονημένες μὰ καὶ ἀσυμβίβαστες ζήτησαν τὰ ὅπλα, φυσικὰ δὲν τὰ πῆραν, ἄρχισε πάλι ὁ πόλεμος.

Ἦταν ὀχτὼ ὧρες ἀπὸ τὸ Σούλι, σ' ἕνα χωρισουδάκι μὲ δέκα ὅλα — ὅλα σπίτια, στὸ Ζάλογγο. Ζάλογγο λέγεται καὶ τὸ βουνό, ποὺ ὑψώνεται κοντὰ στὸ χωρισουδάκι. Κι' ἐκεῖ ἀνέβηκαν, ἐκεῖ ταμπουρώθηκαν οἱ Σουλιῶτες, χωρὶς ἐλπίδα, χωρὶς πολλὴ ἀντοχή, ἀλλὰ καὶ πάλι ἕτοιμοι, γιὰ ὅλα. Τοὺς ἔζωσαν οἱ Τουρκαλβανοὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, δὲν μποροῦσε νὰ κρατήσῃ πολὺ ἡ πολιορκία, τὸ τέλος τὸ ἔβλεπαν κι' ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν κάτω ἀπὸ τὸ βουνὸ ἀλλὰ κι' ἐκεῖνοι ποὺ ἀγωνίζονταν ἀπάνω στὸ βουνό. Ἀκόμα πιὸ καθαρὰ τὸ εἶδαν οἱ Σουλιώτισσες. Καὶ τὴν ἀπόφασή τους τὴν ἐπῆραν πρὶν ἀπὸ τοὺς ἄνδρες.

Ἦταν ἑξήντα. Χῆρες οἱ περισσότερες κι' ὅλες εἶχαν μωρὸ στὴν ἀγκαλιά. Μαζεύτηκαν στὸ Στεφάνι, στὸν πιὸ ψηλὸ βράχο τοῦ Ζαλόγγου, κόκκινο καὶ κυλινδρικὸ σὰν πύργο, κοίταξαν χάμω, εἶδαν τὸ βάραθρο, δὲ δείλιασαν, ξεχώρισαν τοὺς Τουρκαλβανοὺς, καὶ ἀντειεύτηκαν. Ὅλα ἦταν ἐκεῖ ἀπάνω, στὸ Στεφάνι: καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ χαρά— ὅλο τὸ Σούλι. Καὶ τὸ Σούλι ἤξερε νὰ χορεύῃ. Λοιπόν, ἐκεῖ ἀπάνω θὰ χαιρόταν τὸν τελευταῖο του χορό. Καὶ τὸν ἐχόρευε λεβέντικα μέσα σ' ἕναν παροξυσμὸ ποὺ τρόμαξε καὶ τὰ βράχια, ποὺ τρόμαξε καὶ τοὺς ἀνθρώπους κι' ἐκείνους ποὺ περίμεναν τὸ θάνατο ἀπάνω στὸ βουνὸ καὶ τοὺς ἄλλους ποὺ ἔδιναν τὸ θάνατο κάτω ἀπὸ τὸ βουνό. Δύσκολο ἦταν τὸ πρῶτο βῆμα, δύσκολο γιατὶ δὲ θὰ ὡδηγοῦσε τὴ Σουλιώτισσα στὸ γκρεμὸ μὰ τὸ παιδί της. Ἔγινε ὅμως αὐτὸ τὸ πρώτο βῆμα, ἔγινε κορυφαία ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς ἑξῆντα, κι' οἱ ἄλλες ἀκολούθησαν. Πέταξε τὸ μωρό της, δὲν πρόλαβε ν' ἀκούσῃ τὴ φωνή του κι' ἔκαμε τὸ δεύτερο βῆμα τοῦ χοροῦ, ποὺ τὴν ἔφερε κι' αὐτὴν στὸ βάραθρο. Κι' ὅταν ἕνας χορὸς ἀρχίσῃ ἔτσι, δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ. Καὶ λένε οἱ ἱστορικοὶ πὼς ἦταν ἑλληνικὸς ὁ χορὸς τους, ἦταν χορὸς ἠπειρώτικος, καὶ ἀρνήθηκε ἀνάερος κι' ἄρχισε μὰ δὲν τελείωσε, κι' ἔμεινε γιὰ πάντα ὀπτασία, ἔμεινε ὁμορφιὰ θανάτου ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γῆ, θυσία στὴ μεγάλη ἐκείνη ὥρα, ποὺ δὲν ἔχασε τίποτα μέσα στὸ χρόνο. Κανένας δισταγμὸς στὰ ἑξῆντα τόσα βήματα αὐτοῦ τοῦ χοροῦ καὶ καμμιὰ ἐξαίρεση. Καὶ οἱ ἑξῆντα χαρακτμένες ἔρριξαν, τὰ μωρά τους καὶ πήδησαν στὸ βάραθρο νὰ τὰ βροῦν. Μόνο ποὺ μερικὲς ἀπὸ τὶς τελευταῖες δὲν ἔπεσαν ἀπάνω σὲ βράχια, ἀλλὰ σὲ σάρκες ματωμένες καὶ νεκρὲς στὰ σώματα ἐκείνων ποὺ εἶχαν κάμει πρὶν ἀπ' αὐτὲς τὸ πήδημα Καὶ μία ἀπὸ τὶς ἑξῆντα ἔπεσε κι' αὐτή, μὰ ἔζησε. Εἶναι ἡ Βαρσάμω, ἡ θειὰ τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, ποὺ θυμόταν καλὰ ὡς τὰ βαθειὰ της γεράματα τὸ χορὸ αὐτὸν τοῦ θανάτου καὶ δὲν κουραζόταν νὰ τοῦ λέῃ καὶ νὰ τοῦ ἐξηγῆ ὅταν τῆς ζητοῦσε λεπτομέρειες:

«—Λοιπὸν ἤσουνα στὰ Ζάλογγα; ρωτοῦσα τὴ Βαρσάμω, (γράφει ὁ Βλαχογιάννης).

Κι' ἄνοιγα τὰ μάτια μου μεγάλα. Κάθε φορὰ ποὺ θὰ περνοῦσα ἀπὸ τὴν ζώθυρά της, ἤθελα νὰ τὴ